

კერა-სადგრები, მტკვარ-არაქსის კულტურის ერთ-ერთი სახასიათო დეტალი

პრეისტორიული კულტურების კვლევის, დახასიათების და პერიოდიზაციის განსაზღვრის საკითხში თიხის ნაწარმი ერთ-ერთი საუკეთესო მასალაა, რამდენადაც იგი კონკრეტული საზოგადოების არსებობის გარკვეულ ეტაპზე იქმნება და მის ცოდნას, გემოვნებას, საჭიროებას და ესთეტიკას ასახავს. მტკვარ-არაქსის კულტურის ერთ-ერთი გამოკვეთილი მახასიათებელი (სხვა მრავალთა შორის) სხვადასხვა ფორმისა და ზომის თიხის კერები და სადგრებია, რომელზედაც ამჯერად ვაჩერებ ყურადღებას. საინტერესოა მათი როლი, დანიშნულება და კუთვნილება მთელს იმ კულტურულ სივრცეზე, სადაც ამ კულტურამ ფეხი მოიკიდა. თავიდანვე კულტურის პერიოდიზაციისათვის მიჩნეული იყო მისი სამსაფეხუროვანი დაყოფა. სადღეისოდ გამოჩნდა მეოთხე მონაკვეთის გამოყოფის აუცილებლობაც. დიფერენცირების ეს მოდელი ეყრდნობა ძირითადად თიხის ნაწარმის მარტივიდან რთულისაკენ ევოლუციას, მომდევნო და თანადროულ მეზობელ კულტურებთან ურთიერთობის პარალელებს [3. 13]. საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელებული კერები და კერის ზესადგრები კულტურის ქრონოლოგიზაციის ოთხივე პერიოდზე აქტუალური ჩანს. მათგან მრგვალი, შვერილებიანი კერა და ასევე შვერილებიანი ზესადგრები გამორჩეული არქეოლოგიური ინვენტარია. ისინი, როგორც ჩანს, მენტალურად მჭიდროდ დაკავშირებული უნდა იყოს სოციუმის ტრადიციებთან, კოსმოგონიურ შეხედულებებთან, მათ რწმენა-წარმოდგენებთან [4. 16]. კერები, სადგრები, ცალ-ცალკე თუ ერთობლიობაში, მტკვარ-არაქსის კულტურის ყველა საკულტო თუ ნაკლებად მნიშვნელოვან ნამოსახ-

ლარზე გვხვდება. სავარაუდოდ, კერებისა და სადგრების გავრცელების ფართო არეალი თვით კულტურის გავლენის ზრდას კი არ უნდა მოასწავებდეს (მიუხედავად იმისა, რომ, შესაძლოა, ზოგან მათი მხრიდან ადგილობრივ კულტურაზე დომინანტობასაც ჰქონდა რაღაც ეტაპზე ადგილი – მაგ., არსლან თეფეს საზოგადოებაში სოლივით შეჭრილი მტკვარ-არაქსის კულტურის მოსახლეთა კვალი), არამედ მოსახლეობის აქტიურ მიგრაცია-ემიგრაციაზე უნდა მეტყველებდეს. ორივე მათგანი მხოლოდ ამ კულტურის ჩარჩოებში არსებობს და უშუალოდ მასთან ერთად ქრება, მაგრამ, სანამ კულტურა აქტუალურია, სახეზეა როგორც კერების, ისე სადგრების მრავალსახეობა. მტკვარ-არაქსის კულტურის ამ სახეობებზე მსჯელობას ისიც აადვილებს, რომ გამოვლენილი მტკვარ-არაქსის კულტურის ძეგლების უმეტესობა ნამოსახლარია, რომლებიც გეოგრაფიულად სხვადასხვა არეალში, ხშირ შემთხვევაში წყალუხვი მდინარეების მახლობლადაა გაშენებული. მათ სიახლოვეს გვხვდება თანადროული სამაროვნებიც, რომლებიც, გარკვეულ შემთხვევებში, ავსებს ნამოსახლარის დაზიანებებიდან გამომდინარე არსებულ ინფორმაციულ ხარვეზებს. გვაქვს ნამოსახლარები, რომელთა კერამიკული მასალა იმდენად ფრამენტულია, რომ მათი ფორმების აღდგენა, რომ არა სამარხებში აღმოჩენილი არტეფაქტები, ხშირად შეუძლებელია (მაგ. ძეძვები, ღრმახვეისთავი).

მტკვარ-არაქსის კულტურის მთელ არეალზე გამოვლენილი კერები ძირითადად შემდეგი კატეგორიისაა: მრგვალი, ქორდიანი, ბორდიურიანი კერა ცენტრში ნახვრეტით, შვერილებიანი და ცილინდრული კერები. გარდა ჩამოთვლილი სახეობებისა, გვაქვს აგრეთვე ორმოს თავზე გამართული ბრტყელი დისკი, შუაში ნახვრეტით [1. 164; 9. 80-87]. საქართველოში ზემოთ ჩამოთვლილი ყველა ტიპი პოულობს გავრცელებას; დაცულია მათი დადგმა-გამართვის ტრადიციაც. ყველა მათგანი, რა სახეობისაც არ უნდა იყოს იგი, ნაგებობის ცენტრშია

გამართული და, გამომდინარე აქედან, საგანგებო დატვირთვის მატარებელი უნდა იყოს.

არსებულ ტიპებს შორის ყველაზე ადრეული ბორდიურიანი კერა ჩანს. იგი მიწაში ჩადგმულ, საგულდაგულოდ ამოღესილ ორმოს წარმოადგენს. მსგავსი კერების პროტოტიპს ქვემო ქართლის ადრესამიწათმოქმედო კულტურის ძეგლები უნდა წარმოადგენდეს – შულავერი, ხრამის დიდი გორა, სადაც ნაპოვნია საგანგებოდ მიწაში ჩადგმული, გადაჭრილი თიხის მოზრდილი ჭურჭელი, უქრობი ცეცხლის შესანახად. ბორდიურიანი კერაც მიწაში საგანგებოდ ჩაჭრილი და წმინდად ამოღესილია; იქვეა საგანგებოდ მოღესილი ადგილი წმინდა ნაცრით. კერების საკრალურობაზე მეტყველებს მათთან ხშირად თანაარსებული ანთროპომორფული ფიგურები [6. 6].

შემდეგი ტიპი, ბორდიურიანი კერა, მტკვარ-არაქსის კულტურის ადრეული ნასახლარებიდან სახეზეა ხიზანანთგორას E ფენასა და თეთრინყაროს ქვედა ჰორიზონტზე. მოგვიანებით – მაგ.: ოზნის, თეთრინყაროს ძეგლებზე – ბორდიური უკვე ქვითაა ამოშენებული. იგი ხშირად შემკულია ორნამენტებით, წეროების გამოსახულებებით (ამირანის გორა), რელიეფური ხაზებითა და M-ისებური დანაძერწებით (სიგიტმას ნასახლარი, 14.20), სპირალებითა და ორმაგი დროშებით (ელარის კერა, 15. 34; ტაბ. XV).

უცხო და მცირერიცხოვანია ქორდიანი კერები. გ. გობეჯიშვილი ამ კატეგორიის კერებს „ლამპარს“ უწოდებს. მსგავსი კერები ცნობილია მხოლოდ თეთრინყაროს მრგვალი ნაგებობიდან და არგვეთის ნასახლარიდან.

განსაკუთრებული გავრცელება შვერილიან კერას ხვდა წილად, სადაც შვერილების რაოდენობა 1-დან 5-მდე მერყეობს; სხვადასხვაგვარია მათი კონფიგურაცია.

მრავალსახეობაა სადგრების შემთხვევაშიც. თითოეული მათგანი თავისი ინდივიდუალური ფორმებითა და სემანტიკური დატვირთვით საზოგადოების კულტურულ-იდეოლოგიური

ხასიათის თუ საფეხურის განმსაზღვრელი უნდა იყოს. ყველაზე გავრცელებული და პოპულარული სახეობა ნალისებური სადგრები ჩანს. მტკვარ-არაქსის კულტურის საზოგადოების კულტურული განვითარების პარალელურად იცვლება ნალისებური სადგრების ფორმები მარტივიდან რთულისაკენ. თუ მარტივ ნალისებურ სადგრებს შუაში, ზურგის მხრიდან, ხშირად ყური აქვს მიბმული (სავარაუდოდ, ტრანსპორტირებისათვის მოსახერხებლად. მათ სხვანაირად გადასატან კერებსაც უწოდებენ), რთული სადგრები უკვე მჯდომიარე მამაკაცებს წააგავს, გამოკვეთილი ფიზიკური მონაცემებით და მამაკაცური ატრიბუტიკით (სახე, ფეხის თითები, ფალოსი). საქართველოში ნალისებური სადგრები ნაპოვნია ამირანის გორაზე [7. 57], ხიზანანთ გორაზე [2. 52, სურ. 85], ზღუდერის გვერდზე [8. 83], ოზნში [15. 34]. მათი გავრცელების ძირითადი არეალი მაინც სამხრეთი კავკასიაა. იგი განსაკუთრებით ბევრია მდ. არაქსის აუზში: არმავირბლურში, ქიულ ტეფეზე, შენგავითში, ელარში, ამასიასა და ა.შ. [14. 20].

ქიულ ტეფეს სადგარის დაბოლოებებს ადამიანის ტერფის ფორმა აქვს, ზოგიერთ მათგანს გამოკვეთილი ფეხის თითებიც კი გააჩნია [9. 135, ტაბ. 23]. დალესტნურ სადგარზე, შარაკუნიდან, ცენტრალურ ნაწილში ადამიანის სახეა გამოსახული [17. 45]. ადამიანის, კონკრეტულად, მამაკაცის სახეა აღბეჭდილი ახალციხის ამირანის გორის სადგარებზეც. დაბრტყელებულ თავებზე კი ფოსოა დატანილი, სავარაუდოდ, რაიმეს დასადებად. საინტერესოა ნალისებური სადგრები სომხეთიდან. ისინი სტილისტურად უფრო დახვეწილი და კომპოზიციურად გართულებულია. სადგართა შვერილები აქაც ადამიანის ფეხის ტერფის ფორმისაა, სადაც ასევე ადამიანის სახეები, თვალის ფოსოები და გამოკვეთილი რელიეფური ცხვირია დატანილი (15. სურ. 13, ტაბ.). ცნობილია სამფეხა სადგრები არიჭიდან, ამასიიდან, შენგავითიდან, რომელთა დაბოლოებები ცხვრის თავებია და, ამასთან, ყველა მათგანი სხვადასხვაგვ-

რია. ზოგ შვერილს ფალოსის ფორმა აქვს [5. 17]. ზოგადად, შვერილებიანი კერები და ნალისებური სადგრები ქრონოლოგიურად მტკვარ-არაქსის კულტურის განვითარებული ეტაპის კუთვნილი ჩანს.

შემდეგი სახეობა, რომელიც განსაკუთრებულ ყურადღებას საჭიროებს, არის ხარის რქისებური სადგრები. საერთოდ, ყველა სახეობა ინდივიდუალურ მიდგომას ითხოვს და მრავალი ვარაუდის გამოთქმის შესაძლებლობას იძლევა.

ეს სახეობა თავიდანვე მიბმული იყო ხარის კულტის გამოჩენასთან, მეურნეობაში მისი როლის გაზრდასთან და შესაბამისი კულტმსახურების ჩამოყალიბებასთან. ბ. კუფტინი პარალელს ავლებდა კრეტა-მიკენის სამსხვერპლოებთან, სადაც კვიპროსზე აღმოჩენილ მიკენურ ლარნაკზე გამოსახულია წყვილი ხარის თავი, რომელთა შუაშიც მოთავსებულია ორმაგი ცული. იქვეა გამოსახული რქისებური სადგარი, რომლის შუაშიც ასევე ორმაგი ცულია დაფიქსირებული. მკვლევარი მიიჩნევდა, რომ როგორც სადგარს, ისე კერას ერთი და იგივე დატვირთვა თუ ძალა გააჩნდა და მათ არსობრივად დიდი დედის კულტთან აიგივებდა [12. 128-170]. მისი აზრით, კერის შვერილები ქალის ლოცვისას ზეაღპყრობილი ხელებია, ხოლო სადგარში დატანებული ხვრელი, სიცოცხლის ხის იმიტაციის, ჩიჩილაკის, დასამაგრებელი სპეციალური დეტალია [13. 59-81]. ერთი და მეორეც ნაყოფიერებას ასახიერებს. ამ მოსაზრებას, გარკვეულწილად, იმეორებდნენ ნ. მარი და ო. ჯაფარიძე. ნიკო მარს დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე (სამეგრელო-აფხაზეთში) გავრცელებული დღესასწაული „ილორობა“ სწორედ ამის გამოსახულება ჰგონია. რაც შეეხება ო. ჯაფარიძეს, იგი თვლიდა, რომ ხარი, როგორც გამწვევი ძალა, სატრანსპორტო საშუალება და, თუნდაც, მისი პროდუქტიულობიდან გამომდინარე, გამრავლება და ხორცი, როგორც საკვები, სხვა საოჯახო პირუტყვთან უკონკურენტო იყო, რადგანაც შეუცვლელი იყო მისი ძალა მინათმოქმედებაში, როგორც

მყარად დამკვიდრებული საზოგადოების ძირითადი მეურნეობის წარმოების წარმმართველი, რაც აისახა კიდეც თანადროულ რეალობაში; ასევე, მესაქონლეობის, როგორც ბინადარი საზოგადოების არსებობისთვის რიგით მეორე მეურნეობის, დარგის საყრდენი. მკვლევართა ნაწილი თვლის, რომ მის განსაკუთრებულობაზე მეტყველებს არიჭის ხარისგამოსახულებიან შვერილებიან სადგარზე დატანილი სამკუთხედებისა და წერტილების კომბინაცია, სადაც სამკუთხედები დამუშავებული მიწის ფართობია, ხოლო წერტილები – დათესილი მარცვლეული [16. 78]. გარკვეული მოსაზრებით, ხარის რქისებური სადგარი, კერასთან ერთად, წმინდა ცეცხლის სამყოფ ადგილად მიიჩნევა. სადგრები მართლაც, უმრავლეს შემთხვევაში, კერებთან ერთად არის აღმოჩენილი. მაგ.: ხიზანანთ გორის E ფენაში ნაპოვნია ბორდიურიანი კერა, რომლის ფსკერზეც რქისებური სადგარია დაძვრნილი [11. 52]. ხარის გამოსახვისას ხაზგასმულია რქები, როგორც ძალის დემონსტრირება. იგი გაიგივებულია ნახევარმთვარესთან. მაგალითად: ძვ.წ. III ათასწლეულის შუა აზიაში, ალტინ-თეფეზე გათხრილ სამლოცველო ტაძარში აღმოჩნდა ხარის ოქროს ქანდაკება, თავზე დადგმული ნახევარმთვარით. თრიალეთურ ვერცხლის სარტყელზე გამოსახულ ხარსაც რქების მაგივრად ნახევარმთვარე ადგას თავზე. კოსმოგონიური დატვირთვა უნდა ჰქონდეს შეძენილ კერასაც და იგი ამ შემთხვევაში, სავარაუდოდ, მზის დისკოს განასახიერებს. აღსანიშნავია ხიზანანთ გორას D ფენის მე-18 სათავსო, სადაც ტრადიციული შვერილებიანი კერის ერთ-ერთ შიდა კედელზე მიძვრნილია ორი ნახევარმთვარის გამოსახულება. კ.კივიძე თვლის, რომ, თუ ხარი მთვარის სიმბოლოა და კერა მზის, ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ორი კულტის შერწყმას უნდა ჰქონდეს ადგილი [11. 82].

სადგრების მნიშვნელობა-დანიშნულების და გავრცელების შესახებ დღემდე გაუწელებელი ინტერესებია. სტ. დიამანტისა და ჯ. რუტერის მიერ შემუშავებულია კლასიფიკაცია; გა-

მოიყო სამი ჯგუფი: 1 ჯგუფში გაერთიანებულია ის კერა-სადგრები, რომლებიც განეკუთვნება ადრებრინჯაო II ეტაპს და გვიანბრინჯაომდე ინარჩუნებენ აქტუალობას. მათი უმეტესობა აღმოჩენილია ძირითადად ტაძრებში – ბეიჯისულტანიუ, ტარზუსი.

მე-2 ჯგუფში კი გაერთიანებულია ნალისებური სადგრები, რომლებიც, კავკასიის შემთხვევაში, მტკვარ-არაქსის კულტურის თანმდევი, ხოლო სირია-პალესტინა-ანატოლიაში – კირბეთ-კერაკის.

საქართველოს შემთხვევაში ნალისებური სადგრები სამცხე-ჯავახეთში მტკვარ-არაქსის კულტურის განვითარების მოგვიანო ეტაპზე ჩნდება და სრულიად ლოკალურ ხასიათს ატარებს. ის უცხოა შიდა ქართლისა და აღმოსავლეთ საქართველოს სხვა რეგიონებისათვის, მიუხედავად იმისა, რომ აქაც ძლიერია სამხრეთკავკასიური გავლენები. მათი კონცენტრაცია ახალციხის ამირანის გორაზე, მეორე ფენაში თავმოყრილი – X სახლში ნაპოვნ სადგარს თავზე რქისებური წანაზარდები აქვს; XII შენობის სადგარს შუაში ჩაზნექილი, მრგვალი შვერილი აქვს, რომელზედაც ფოსოებთ გამოყვანილია თვალები და პირი, ხოლო რელიეფით კი – მოზრდილი ცხვირი [3. 17]. სახე იმდენად მარტივად და, იმავდროულად, ზუსტადაა გამოყვანილი, რომ, სავარაუდოდ, ზუსტ ემოციას უნდა გადმოგვცემდეს. აღწერისას აღნიშნავდნენ, რომ ზედ ადამიანის გაკვირვებული სახე იყო დატანილი. გარკვეულწილად გვიჩნდება ეჭვი: თუ კერა-სადგრების ვიზუალიზაცია მართლაც გარკვეულ კოსმოგონიურ ასპექტებს უკავშირდება, საქმე ხომ არ გვაქვს სარიტუალო ჰიმნების, სიმღერების შესრულებასთან? როგორც ვიცით, კულტმსახურება თავისებური რიტუალების შესრულებას ითხოვს, მათ შორისაა ჰიმნებიც. თუ კერა-სადგრები იტიფალური კულტის სახეა, რატომ არ შეიძლება მათზე გამოსახული მამაკაცები (სქესი აშკარად უდავოა) სწორედაც რომ ამდაგვარ რიტუალს ასრულებდნენ? ვარაუდი გაამძაფრა პულურის ცნო-

ბილმა სამსხვერპლომ. ამ ნალისებურ სადგარს ასევე მჯდომარე მამაკაცის ფორმა აქვს, ოღონდ ფეხის ტერფებზე ორ-ორი მცირე ზომის, ხოლო ცენტრალურ შემალღებაზე ერთი მასიური სახეა გამოსახული – საგანგებოდ გამოყვანილი პირისახით. ანფასში შეხედვისას იქმნება შთაბეჭდილება ქოროსი, სადაც ხუთი მოღერალი მამაკაცია გამოსახული. ვარაუდს გვიმძაფრებს სიუჟეტის გადმოცემის სრულყოფილება, რომ არ ვთქვათ მიზანმიმართულება. ამასთან, გაცილებით მარტივია, თუნდაც რელიეფურად, მხოლოდ წარმოაჩინო ადამიანის სახე. პულურის სადგრის შემთხვევაში კი, ჩემი აზრით, აშკარაა, რომ გამომსახველობითი დატვირთვა აღბეჭდილი ადამიანების პირზე მოდის, როგორც ღვთაებრივი ნების გადმოცემის საშუალებასთან. მსოფლიო ჰიმნოგრაფიის ფესვებიც, სავარაუდოდ, პრეისტორიაში და წარმართულ ყოფაში უნდა ვეძებოთ. გამონაკლისი არც საქართველოა, სადაც არცთუ ისე ცოტა საგალობელია მიძღვნილი ციური სხეულებისადმი, რომელთა ამოსვლა-დაბადებას ადამიანი სიმღერითა და ცეცხლის დანთებით ხვდება. რა თქმა უნდა, გვაქვს სადგრები, რომელთაც მხოლოდ გამოკვეთილი ცხვირი გააჩნიათ, ყოველგვარი თვალებისა და პირის გარეშე, მაგრამ ეს შემთხვევები ჩვენს ვარაუდს არ უნდა აფუჭებდეს, რადგან საკმაოდ ხშირია კულტურაში, მის საწყის და ბოლო ეტაპზე გამარტივებისა და დამახინჯების შემთხვევები, თუნდაც საქმე ყოვლისშემძლე კულტს ეხებოდეს.

3 ჯგუფში კლასიკური რქისებური სადგრები ერთიანდება: სტანდარტული მრგვალი ან ოთხკუთხედი საფუძვლით, მკვეთრი შვერილებით, რომელსაც საპირისპირო მხარეს ყური ან რამდენიმე ნახვრეტი აქვს. ეს ტიპი სადგრების გაცილებით მოზრდილ ტერიტორიაზე ვრცელდება და ქრონოლოგიურად არ იზღუდება [19. 147-177]. ანატოლიური სადგრები თავდაპირველად ჭურჭლის დასადგამ მონყობილობად ითვლებოდა [20. 134, 138, 172]. იმავდროულად, ლოიდი და მელაარტი ხაზ-

გასმით აღნიშნავდნენ, რომ ეს სადგრები კონკრეტულად სა-
კულტო და სამლოცველო ფუნქციის მატარებელი ნივთებია.
მათ ახლოს ნაცრისა და დამწვარი ძვლების სიუხვეც ამით უნ-
და იყოს განპირობებულიო [24. 29-53]. დიამანტი და რუტერი
მათ კონკრეტული საოჯახო საქმიანობისათვის განკუთვნილ
საგნებად მიიჩნევენ, ამასთან, რქებს შორის სივრცე ცეცხლის
ცირკულაციისათვის ხელსაყრელად მიაჩნიათ, მაგრამ, იმავე-
დროულად, არ გამოირიცხავენ მის საკულტო დანიშნულება-
საც. სავარაუდოდ, რქათაშორის თუკი იდგმებოდა რაიმე სახის
ჭურჭელი, ეს ალბათ მაინც ე.წ. წმინდა სითხისათვის უნდა ყო-
ფილიყო განკუთვნილი. მათი აზრით, რქისებური სადგრების
წარმოშობის ადგილი ჩრდილო-დასავლეთი მესოპოტამიაა,
რომლის გავრცელების არეალი თანდათანობით დასავლეთისა-
კენ გრძელდება. გ. ფხაკაძის აზრით, სამწუხაროდ, მკვლევრე-
ბი, როგორც ჩანს, არ იცნობენ საქართველოს მასალებს, ვინა-
იდან როგორც აღმოჩენილი სადგრების დიდი რაოდენობა, ისე
ადგილზე გავრცელებული მთელი რიგი რიტუალები, სადაც
ხარი, სიცოცხლის ხე, ციური მნათობები და კერა ფიგური-
რებს, კავკასიის ეთნოგრაფიულ ყოფას ბოლომდე შემორჩა.
გამომდინარე აქედან, „მათი წარმოქმნის ადგილობრიობა ეჭვს
არ უნდა იწვევდეს“ - ასკვნის მკვლევარი [5. 18]. კავკასიური
სადგრების დანიშნულების კონკრეტიზაციისას აზრთა სხვა-
დასხვაობა, მიუხედავად დიდი მსგავსებისა, მათმა არასტან-
დარტულობამ გამოიწვია. საქართველოს ტერიტორიაზე აღმო-
ჩენილ სადგართა ჭურჭლის სადგომებად წარმოდგენა ჭირს,
ვინაიდან რქებს შორის მანძილიც არაა იმდენად დიდი, რომ
თუნდაც საშუალო სიდიდის ნივთი მოხერხებულად დაიდგას.
მსგავსი ალბათობა გამოირიცხება ორი სადგარის კომბინაცი-
ის შემთხვევაშიც. თუ არა საკულტო დანიშნულება, სხვა ფუნ-
ქციის მოძებნა მათთვის ძნელია. ჩრდილოკავკასიური რქისე-
ბური სადგრებისაგან განსხვავებით (ქიულ თეფე, ბაბა დევრი-
ში), რომლებიც მძიმე, მასიური ფორმისაა (მათ „რქიან

აგურებსაც“ უწოდებენ), საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი სადგრები გამოირჩევა დახვეწილობით და ფორმის სიმცირით (ქულბაქები, ზემო ავჭალა, ზღუდერის გორა).

ერთი-ორი სიტყვით უნდა შევეხოთ კოჭისებურ, ცილინდრულ და სამფეხა სადგრებს. ისინი, როგორც თვლიან, ან ჭურჭლის სადგამებია, ან საშამფურები [5. 17]. საკითხავია, რატომ არ შეიძლება, რომ ამ შემთხვევაში საქმე გვექონდეს რომელიმე კერპისათვის განკუთვნილ ინდივიდუალურ „სამსხვერპლოსთან?“.

ერთი რამ უდავოა – მტვარ-არაქსის კულტურის მატარებელი ხალხი რთული კოსმოგონიის მქონე საზოგადოებაა. მასთან, როგორც ჩანს, დროთა განმავლობაში ქალური სანწყისის კულტისა და მამაკაცურის შერწყმა ხდებოდა და ინოვაციურ, ერთიან სახეს იღებდა. ეს მაშინ, როდესაც სხვა კულტურულ ანალოგიებში, ძირითადად, ერთი ძლიერი კულტი გამოდევნის მეორე, შედარებით ნაკლებად აქტუალურს. ეს გზა შემდგომ, მოგვიანებით გაჩენილმა და დამკვიდრებულმა ყველა მსოფლიო რელიგიამაც გაიარა, როცა თითოეული მათგანი შეეცადა ძირფესვიანად წაეშალა მათი წინამორბედი რელიგიური პანთეონი და როცა მათი აღგვა ვერ მოახერხა, სახე უცვალა და ასიმილირებული ფორმით გაითავისა. ამ შემთხვევაში კი, როგორც ჩანს, ჯერ კიდევ თანაარსებობს ორი თანატოლი გავლენის კულტი. ქართულ ეთნოგრაფიულ ყოფაში შემორჩენილი ზეპირსიტყვიერების შედეგრი „მზე დედაა ჩემი, მთვარე მამა ჩემი“ ამ ორივე ღვთაების თანაბარ გავლენებსა და სტატუსზე უნდა მეტყველებდეს. ვიმეორებთ, ეს იმ შემთხვევაში, თუკი დავუშვებთ, რომ მტკვარ-არაქსის კულტურის ამ ორ უმთავრეს ატრიბუტს, კერას და სადგარს, კოსმოგონიური შეხედულებების ვიზუალიზაციად მივიჩნიევთ, სადაც სადგარი განასახიერებს მთვარეს და მამაკაცს, ხოლო კერა – მზეს, ანუ დედაკაცს.

როგორი სიტუაციაა კავკასიის მიღმა, სამხრეთით, სადაც ასევე ძლიერია მტკვარ-არაქსის კულტურის გავლენა? ანატოლია-სირია-პალესტინის ძეგლებზე, სადაც კი გამოვლინდა ამ კულტურის ძეგლები, არტეფაქტებს შორის ნაპოვნია კერასადგრებიც. გამონაკლისია ირანი, სადაც საერთოდ არ გვაქვს კერები, მაგრამ გვაქვს სადგრები და აზერბაიჯანი, სადაც ისინი შედარებით ნაკლებადაა გამოყენებული.

რაც შეეხება ანატოლიას, აქ მტკვარ-არაქსის კულტურის ნამყვანი მახასიათებლები სრული სახითაა წარმოდგენილი.

მივყვეთ თანმიმდევრობით: 1. ქარაზის დასახლების 15-17 ფენაში გამოვლინდა ქვის საფუძველზე ნაგები ტიპური მტკვარ-არაქსული დასახლება, წრიული შვერილებზემთაღმართული კერებით. მათგან ხშირია შვერილების ორნამენტით შემკობა.

2. პულური – გორანამოსახლარია. სახლებში თუ ოთახებში აღმოჩნდა ბორდიურის კერები და ნალისებური სადგრები. რამდენიმე შემთხვევაში სადგარი ჩადგმული იყო კერაში. მათი ეს სტაციონარული მდგომარეობა თავიდანვე გამორიცხავდა შემთხვევითობას და განაყოფიერების რიტუალის აღსრულებას გავდა. სადგრების როგორც ცენტრში, ისე ფეხებზე მამაკაცის სახე იყო გამოსახული. კერებთან ახლოს მოწყობილი იყო შემალღებები, სადაც ეყარა ნაცარი, რომელიც შემდეგ საგანგებოდ იყო მოსწორებული. პულურის ნამოსახლარი კავკასია-ირანისა და სირია-პალესტინის დამაკავშირებელ მერიდიანს წარმოადგენს და, ამდენად, დიდი შესაძლებლობაა მოსახლეობის აქტიური მიმოსვლისა თუ კულტურული მახასიათებლების იმპორტირებისა [20. 38. ტაბ. X].

3. დეჯერმენტეფე I-IV ფენები ადრებრინჯაოს ხანას მიეკუთვნება. მასალის 84% მტკვარ-არაქსის კულტურის კუთვნილია. საცხოვრებელი სახლები ნაგებია თიხა-ალიზით და სტილით უტოლდება ისეთ ძეგლებს, როგორებიცაა: ქარაზი, ნორშუნთეფე, პულური [21. 76-77].

4. თეფეჯიკი ადრებრინჯაოს ხანის II-III ეტაპებს მიეკუთვნება; ნაგებია ასევე ალიზით. წრიულ სახლებში მრგვალი, ბორდიურიანი ან ნალისებური კერებია გამართული. ისინი ხანდახან წითელი ოხრით საგანგებოდაა შეღებილი. ადგილობრივ ტიპურ მტკვარარაქსულ კერამიკას, რომელიც აქ აღმოჩნდა, კირბეტ-კერაკის სახელით მოიხსენებენ [22. 95-127]. წითლად შეღებილია გუდაბერტყას ნამოსახლარზე აღმოჩენილი მრგვალი ხუთშვერილიანი კერაც [25. 161]. ეს ფაქტიც მათ განსაკუთრებულ მნიშვნელობა-დანიშნულება-დატვირთვაზე უნდა მეტყველებდეს.

5. ნორშუნთეფე ხელოვნურად ნაგები ბორცვია. ასევე განეკუთვნება ადრეული ბრინჯაოს ხანის I-II-III საფეხურებს. მის 18-19 ფენებში დადასტურებული ოთხკუთხა ნაგებობები ნაგებია ალიზით. ნამოსახლარზე გამოვლენილია რამდენიმე სახეობის კერა: ბორდიურიანი, ორშვერილიანი და სამშვერილიანი; ნაპოვნია ნალისებური სადგარი, რომელსაც უკან თიხის სკამი აქვს მიძერწილი ზედ დამხობილი თიხისავე ჯამით. ამ ე.წ. V ფორმის სადგარმა გაამყარა მოსაზრება სპეციალური საკულტო შემალლების არსებობის შესახებ. აქაური კერამიკა მთლიანად მტკვარ-არაქსის კულტურას განეკუთვნება [23. 41-95].

6. თეპე-ჰუიუკის ნამოსახლარის მტკვარარაქსული ფენა ძვ.წ. III ათასწლეულის პირველი ნახევრით თარიღდება. იგი ქვის საფუძველზე ნაგები მოწნული, წრიული ნაგებობებისაგან შედგება. ოთახებში გამართულია მრგვალი კერები და ანტროპომორფული სადგრები ფალოსისებური დაბოლოებებით, რაც ტიპურია ტრანსკავკასია-ანატოლია ლევანტესათვის [26. 41-69].

დაბოლოს 7. სოს ჰუიუკის ძვ.წ. III ათასწლეულის დასაწყისისა და შუახანების ნამოსახლარი (ძვ.წ. 28-25 სს), სადაც ადრებრინჯაოს ხუთი სამშენებლო ჰორიზონტია დაფიქსირებული. აქაური კერამიკა ა. საგონასთან მოხსენიებულია, როგორც „ტრანსკავკასიური“, რომელთა კერები მრგვალია, ზევით აწეული შვერილებით. სადგრები ნალისებურია, ფალოსის

მსგავსი დაბოლოებებით ან თავებზე ფოსოებით. საგონა ამ დეტალს საკრალურ დატვირთვას, ნაყოფიერების ხელისშეწყობას, ანიჭებს. აქვე აღნიშნავს, რომ ამ ტიპის როგორც კერებს, ისე სადგრებს პარალელები ეძებნებათ; კერებს ტაშკუნ-მევიკსა და გუზელოვას ნამოსახლარზე [27. 33, 27-53], ხოლო სადგრებს – ამუქის, კირბეტ-კერაკის, აის, ბეტ-შადის, ბეტ-იადის დასახლებებთან. ამასთან, აის დასახლების ერთ ცენტრალურ შვერილსა და ტაფისებურ ბოლოზე ადამიანის გამოსახულებაა ამოკვეთილი.

მსგავსი „ტრანსკავკასიური“ კერამიკა და მათ შორის კერამიკული კერა-სადგრების აქტიური გავრცელება თითქმის მთელ კირბეთ-კერაკში (სირია-პალესტინა) ვაჭარ-ხელოსნებთან, გაცვლა-გამოცვლით დაკავებულ საზოგადოებასთან ერთად, მწარმოებელი მოსახლეობის სოლიდურ მიგრაციასთანაც უნდა იყოს დაკავშირებული [18. 9]. შედეგად, ადგილზე დამატებული ახალი ცალკეული ელემენტები ამ კულტურის ლოკალური ვარიანტების ჩამოყალიბებას უნდა უწყობდეს ხელს.

კერის საკრალური დატვირთვა ჩანს ძეძვების ნამოსახლარის II,7 და II,8 უბნების ორივე შემთხვევაში. ე.წ. II,8 უბანზე აღმოჩენილ, ცენტრში ფოსოს მქონე ცილინდრული ფორმის კერაში საგანგებოდ ჩადგმული იყო ტაფისებური ჭურჭელი, რომლის ლაბორატორიულმა შესწავლამ მის ფორებში ოქროს მიკროსკოპული ნაწილაკები დააფიქსირა [28. 154], ხოლო II,7 უბნის მთელი მოედანი, რომლის ცენტრშიც გამართული იყო შვერილებიანი მასიური კერა, ნატეხი ქვით მოკირწყლულ ფუნდამენტზე იყო გამართული. კონკრეტული მონაკვეთის განსაკუთრებულობაზე უნდა მიგვანიშნებდეს მის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში მოწყობილი სამარხი აკლდამა, სადაც საგანგებოდ შესრულებულ ალაპის რიტუალში, თიხის ჭურჭელთან ერთად, მელითონეობისათვის საჭირო ინვენტარიც ფიგურირებს [28. 155]. მთელი მოედანი კულტმსახურების ძირითადი თავშეყრის ადგილს მოგვაგონებს.

ამ მოკლე მიმოხილვითაც შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ ის დატვირთვა და აქტუალობა, რაც პრეისტორიულმა მაცხოვრებელმა მტკვარ-არაქსის კულტურის ეპოქაში მიანიჭა კერა-სადგრებს. ახალ-ახალი არქეოლოგიური კამპანიების დროს არაა გამორიცხული მონაცემთა გაახლება-გამრავალფეროვნება, ოღონდ ეს არ გამორიცხავს ორი ძირითადი ვარაუდის – საყოფაცხოვრებო და საკულტო – თანაარსებობას. ჩემი აზრით, ამ შემთხვევაში მათ სიმბიოზთან უფრო უნდა გვეკონდეს საქმე.

ლიტერატურა – REFERENCES

1. კიკვიძე ი. მიწათმოქმედება და სამიწათმოქმედო კულტი ძველ საქართველოში, თბ., 1971.
2. კიკვიძე ი. ხიზანანთ გორის ადრებრინჯაოს ხანის ნა-სახლარი, თბ., 1972, გვ. 52, სურ. 85.
3. ორჯონიკიძე ა. მტკვარ-არაქსის კულტურის კერა-ზე-სადგრები- საქართველოს მასალის მიხედვით, ძიებანი, 1999, N4 , გვ. 13-19.
4. ფხაკაძე გ. ხარის რქისებური სადგარი კავკასიასა და წი-ნა აზიაში, ძიებანი, N 13-14, თბ., 2004.
5. ფხაკაძე გ. მტკვარ-არაქსული კერების და სადგრების გავრცელების საკითხისათვის, ძიებანი №13-14, თბ., 2004.
6. ჩუბინიშვილი ტ. ამირანის გორა, თბ., 1963.
7. ჩუბინიშვილი ტ. მტკვრისა და არაქსის ორმდინარეთის უძველესი კულტურა, თბ., 1965.
8. ჯაფარიძე ო. ქართველ ტომთა ისტორიისათვის. ლითონის წარმოება ადრეულ საფეხურზე, თბ., 1961.
9. Абибулаеви О., Енеолот и бронза на территории Нахичеван-ской АССР. Баку, 1982, გვ.135, ტაბ. 23.

10. Глonti Л., Джавахишвили Ал. Новые даанные о многосло-
йном помиатнике эпохи енеолита и поздней Бронзы в Шида
Картли-Бериклдееби, Тбилиси, КСИА, 1982. გვ. 80-87
11. Киквидзе К., Земледелие и земледельческий культ в
древней Грузии. Тбилиси, 1988, გვ. 52-82.
12. Куфтини Б., Урартский колумбарии у подошвы Арарата и
куро-аракский енеолит-ბბბ, XIII-B 1944. გვ.128-170.
13. Куфтини Б., К проблеме енеолита в нутренней Картли и
иуго Осетии. ბბბ. XIV-B, 1947, გვ. 59-81.
14. Исмаилов Г., Археологические исследования древного посе-
ления Баба-девриш, Баку, 1977.
15. Хандазиани Е., Культура армаианского нагориа в III тис. до
н.е. Ереван, 1967, Тбилиси, XV.
16. Хачатриан Т., Древнаия культура Ширака. Ереван 1975, გვ.
78-82.
17. Пикул М., Раскопки в иужном Дагестане в 1961-1962 г.
Махачкала, 1973. გვ. 45
18. Amiran R., Anote on two items of thi Kirbet-Kerak ware kulture.
Anatolia and the Ancient Near Est. Ankara 1989.
19. Diamant S., Rutter J., Horned objects' in Anatolia and Near East
possibli contections with the Minoan, Horns of consecration'-
Anatolien Studies, vol. XIX, 1969, გვ. 147-177.
20. Garstang J., Prehistorik Mersin,Yümük Tepe in Southern
Turkay: thr Neilson Expeditionin Cilieia. London: Oxsford,
1953. გვ. 134, 138, 172, tab. X
21. Duru R., Decermentene excavations Keban project, 1977,
Ankara 1978. გვ. 76-77.
22. Esin exscavation 1974. Keban project. Ankara 1982. გვ. 95-127.
23. Hauptman H., DI grabungen oft them Norshuntepe 1974. Keban
projekt. Ankara 1982. გვ. 41-95.

24. Loid S., Mellaart J. Biseculten excavations. London, 1962, 33. 29-53.
25. Mindiashvili G., Gudabertqa – Eine Siedlung der Kura-Araxes Kultur/ Gold & Wein Geotgiens älteste Schätze Begleibtband zur Sonderausstellung 6. Oktober 2018-10 Februar 2019 Archäologisches Muzeum Frankfurt., 2018. Mainz am Rhein, ISBN 978-3-961760-54-1.
26. Sagona A., Büyük tepe Hüyük _ Anatolien Studies, XLIII, 1993, 33. 41-69.
27. Sagona A., Sos tepe excavations _ Anatolien Studies, XLVI, 1996, 33. 33 27-53.
28. Stöllner T., Gambashidze I. Das prehistorischew Siedlungsplatau Dzedzwebi nahe Balitschi in Unterkartli/ Gold & Wein Geotgiens älteste Schätze Begleibtband zur Sonderausstellung 6. Oktober 2018-10 Februar 2019 Archäologisches Muzeum Frankfurt., 2018. Mainz am Rhein, ISBN 978-3-961760-54-1.

NINO OTKHAVANI

HEARTHES AND STANDS AS PECULIAR FEATURES OF KURA-ARAXES CULTURE

Summary

One of the peculiarities of Kura-Araxes culture is clay hearths and stands of diverse form and size. Their role and function is of great interest, because they seem to have a strong mental connection with the traditions, cosmogony and religious faith of representatives of this culture. The hearths are placed in special areas of buildings; they are frequently ornamented and painted. The stands are placed beside the hearths. However, unlike the hearths, the stands, taken together or separately, are found in every religious building or less important place of habitation of Kura-Araxes culture. Most probably, the broad area of spreading of he-

hearths and stands does not imply the increased influence of the culture itself (although dominance over certain local cultures is vivid in some places – for instance, there are traces of representatives of Kura-Araxes culture in the society of Arslantepe). The influence of Kura-Araxes culture is obviously felt in daily routine, agriculture, commerce and trade. All this points to active migration-emigration of the given society. This factor is always accompanied by the export of leading cultural features. It should be noted that both hearths and stands exist within the given culture and disappear together with the culture. Yet, while the culture is present there is a diversity of hearths and stands. The assumption regarding the religious function of hearths and stands is acceptable and widespread among the scholarly circles worldwide. Hence, we can assume that these two key attributes of Kura-Araxes culture, the hearth and the stand, were visual expressions of cosmogonic ideas, according to which these objects represent heavenly bodies: the hearth represents the sun i.e. a female essence, great mother, while the stand represents the moon i.e. male essence. In this case, it is not surprising that they are placed in a special area of the house and ornamented with graphic images. Their location is a place of special religious rituals. The hearths and stands serve the purpose of visualization of implementation of such rituals, which is part of culture and daily routine of the given society, wherever the representatives of this culture settle, on the entire area of dissemination of their culture.